

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

— 22 березня.

6. Свлятицький Т. Чернівецький обласний музично-драматичний театр ім. О. Кобилянської. — К.: Мистецтво, 1987. — С. 38.

7. Державний архів Служби безпеки України, Чернівці (далі ДА СБУ, Чернівці). Спр. П-6068.

8. ДА СБУ, Чернівці, Спр. ФС-1873, Арк. 11.

9. Фостій І. Сокіл з піднятими крилами // Відродження. — 1996. — 5 квітня.

10. Повідомлення про смерть Х. І. Кудринського // Час. — 1995. — 24 березня.

І. С. Івченко

З ІСТОРІЇ ДЕНДРОЛОГІЧНИХ ДИНАСТІЙ

Тривалий час діяльність династій численних представників різноманітних наукових галузей, на жаль, належним чином не висвітлювалась. Втім в дендрології, як складовій частині ботаніки, вони нерідко відігравали помітну роль. Протягом століття (80-ті ХІХ–80-ті ХХ ст.) працювали батько і син Іван Каетанович і Євген Іванович Бордзиловські, Сергій Іванович і Іван Сергійович Івченки, академіки Сергій Іванович та Дмитро Сергійович Коржинські.

Розпочаті засновниками дендрологічних династій, відповідні наукові розробки досить успішно розвивалися їх нащадками. Останні сповідували й власні, оригінальні погляди на деякі наукові аспекти. Крім того етапи життєвого шляху в навчаних багатьох вчених напрочуд органічно «вписуються» в науково-історичні періоди розвитку і формування дендрології вже так званої «дарвіновської» епохи, позначеної, насамперед, становленням еволюційного вчення і створенням певних взагалень.

В цьому контексті діяльність двох дендрологічних династій — Бордзиловських і Івченків є найбільш показовою. При поступовому поширенні застосування в флористико-систематичних дослідженнях еволюційних ідей Ч. Дарвіна і його послідовників кінця ХІХ–початку ХХ ст., все більш виразно починає проявлятися і внесок в філогенетичну систематику українських вчених, зокрема співробітників Університету св. Володимира в Києві. Один з них, Іван Каетанович Бордзиловський, який народився 26.09.1852 р. в с. Лучиці Мозирського повіту Мінської губ., всю свою професійну діяльність пов'язав саме з цією установою. По

закінченні університету в 1883 р. він був вже цілком сформованим дослідником-дендрологом, який в подальшому працював в кількох напрямках — флористичному, палеоботанічному, експериментально-біологічному та інших.

З 1886 р. Бордзиловський був дійсним і доволі діяльним членом Київського товариства природознавців. У 1888 р. йому Київським товариством природознавців з розрахунку державних субсидій було виділено 75 карбованців на проведення флористичних досліджень в межах південної частини Мінської губернії. На той час він вже надрукував свої найбільш відомі роботи про формування і еволюційний розвиток соковитих плодів різних типів за взагальнюючою класифікацією — ягоди, кістянки, яблука [1]. Досліджуючи крім видів роду *Sorbus* декілька видів з 5-ти родин, Бордзиловський із студентської лави здобув собі ім'я в наукових колах університету і одержав схвальну оцінку проф. О. В. Баранецького. Різні гістологічні зони, встановлені Бордзиловським в плодах, зокрема *Sorbus aucuparia*, дозволили деяким вченим, які проводили більш детальні карпологічні дослідження вже в ХХ ст., зробити важливі висновки для філогенетичної систематики горобин.

Флористичному дослідженню ряду регіонів України, а в їх складі і видів *Sorbus*, великою мірою сприяв той факт, що він був, згідно з останнім бажанням померлого навесні 1894 р. професора Університету св. Володимира І. Ф. Шмальгаузена, редактором-коректором його відомої праці «Флора Средней и Южной России, Крыма и Кавказа». Завдяки його самовідданій роботі в 1896 р. був опублікований 1-й том монографії Шмальгаузена, а в наступному — вийшов в світ і 2-й том. На жаль, і самому І. К. Бордзиловському залишалося жити і працювати зовсім небагато. Напружена праця в університеті, двох київських гімназіях, Ботанічному кабінеті (лаборант, консерватор) вкоротила йому віку. Він помер 30.11.1903 р. в приміщенні Ботанічної лабораторії університету від приступу грудної жаби. Приват-доцент Київського ун-ту, енергійний дослідник-дендролог В. Н. Хитрово знайшов чудові слова про нього в некролозі, опублікованому 1905 р. в «Трудах ботанического сада Юрьевского университета»: «Как человек очень добрый и простой, Иван Каэтанович пользовался всеми симпатиями многочисленных своих учеников и всех вообще, кто знал его».

10.08.1875 р. в Івана Каэтановича, тоді ще молодої людини, народився син, наречений Євгеном. На порозі ХХ ст. Є. І. Бордзиловський закінчив ту ж саму установу, а в подальшому, за обсягом

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

наркового доробку і його вагомістю, перевершив батька. Ще до його смерті він почав співробітничати на кафедрі ботаніки Університету св. Володимира, проявивши виключну працездатність при обробці величезних за обсягом гербарних колекцій. Приймавши естафету від батька, в 1905 р. він продовжив вивчення флори Мінської губернії. У наступному році молодший Бордзиловський розгорнув масштабні флористичні дослідження в Закавказзі, активно гербаризував по роду *Sorbus* в околицях Сухума, Нового Афона, Александрополя (в подальшому Ленінакана), Ахалкалакі, в горах Алагезе, Шхра-Шхара, Абулї та ін. Однак, в одній з його доповідей того часу «Про деякі кавказькі рослини» на засіданні Товариства (1909), Бордзиловський лише побіжно відзначив своєрідність горобин Кавказу, детально характеризуючи нові види родів *Medicago*, *Nepeta*, *Veronica* та інших трав'янистих рослин.

В складні для української науки 20-і роки Є. Бордзиловський в своїх дослідженнях як і раніше віддає перевагу кавказькому регіону, веде педагогічну діяльність і активно співробітничав з провідними вітчизняними дендрологами того часу О. В. Фоміним і В. І. Липським. Публікує нотатки про флористичні знахідки в регіоні в перших числах щойно заснованих тоді часописів «Український ботанічний журнал» і «Вісник Київського ботанічного саду», як і раніше надаючи перевагу трав'янистим рослинам. Лише на початку 30-х рр., достатньо несподівано для ботанічної громадськості, Є. І. Бордзиловський виступає як передбачливий дендролог-систематик. Описуючи вид гібридогенного походження *Sorbus roopiana* Bordz [2], він називає його на честь Т. А. Роопа — одного з дослідників (в 1908–1910, 1914) сусідньої з Кавказом північно-східної частини Туреччини, що в ті роки перебувала під владою Росії. На жаль, в результаті саме непередбаченості деяких сучасників до відкриття Бордзиловського, монографіями європейських горобин в подальших багатотомних флористичних виданнях СРСР і України цей вид було втрачено.

Невеликою мірою, але все ж таки ці втрати були компенсовані саме Бордзиловським шляхом видання в 1935 р. добре ілюстрованого зводу лікарських рослин України з відповідною характеристикою й видів горобин. Однак, в ті роки, позначені посиленням тоталітарного режиму, Бордзиловський вже не міг вповні, а головне, офіційно проаналізувати зібрані О. А. Янатою і його дружиною Н. Осадчою фітоніми роду *Sorbus*, частково видані багато років пізніше [3, 4]. Для звичайної горобини *S. aucuparia* — це «рябина звичайна, рябина дика, скорух ягідний», причому

для першого фітоніма простежується і географічна закономірність, а останній використовувався в етнічному регіоні України Лемки, розташованому в Карпатах і вздовж долини р. Дністер. Другий вид з цього роду в Україні, як і перший щедро оздоблений народними фітонімами — *S. torminalis* або так звана берека, практично не має бінарних назв — «Берек, берека богорожник, брак, брякина, рябина берека, сордюх», однак одне з небагатьох з них, — «Груша кленова», надзвичайно влучно характеризує її морфолого-філогенетичні корені.

В подальшому Є. І. Бордзіловський виконав головну роль як один з провідних авторів і редакторів 12-томної «*Флори УРСР*». Головним редактором 1-го тому цього видання (1936), присвяченого переважно споровим і голонасінним рослинам, був видатний український дендролог акад. О. В. Фомін. Редактором другого видання 1-го тому 1938 став саме Бордзіловський: його автором разом з О. В. Фоміним був майбутній академік АН СРСР Є. М. Лавренко. Останній також став редактором 2-го тому (в якому Бордзіловський виступив вже як головний редактор), присвяченого однодольним рослинам (підписаний до друку 21.06.1940 р.). У 1939 р. він був обраний членом-кореспондентом АН УРСР. Під час Другої світової війни Є. Бордзіловський разом з деякими колегами залишався в окупованому Києві [5]. Ця обставина певною мірою вплинула на долю 3-го тому «*Флори УРСР*», який з'явився лише в 1950 р. Серед авторів цього, а також наступних 4-го (1952) і 5-го (1953) томів, був і вже покійний на той час (помер в 1948 р.) Є. Бордзіловський. Він був також відомий і як чудовий педагог, що виховав, зокрема, докторів ботаніки О. Л. Вісюліну і Л. М. Доброчаєву.

В повоєнні роки розгортає свої дослідження український дендролог Сергій Іванович Івченко, який народився 25.03.1925 р. в с. Буди Харківської області. З березня 1943 р. по травень 1945 р. він перебував в діючій армії, за що мав бойові нагороди. По закінченні Українського сільськогосподарського інституту в Харкові (1950), зарахований до аспірантури Українського науково-дослідного інституту агролісомеліорації і лісового господарства. Під керівництвом відомого українського дендролога проф. С. С. Пятницького в вересні 1953 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Плодові породи в полежахисних лісових насадженнях на звичайних чорноземах УРСР». У 1956 р. Івченко був обраний на посаду старшого наукового співробітника ЦРБС (нині — Національного ботанічного саду України), директором якого тоді був ака-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

лемік М. М. Гришко і чие ім'я тепер носить ця установа.

В 50–60-і рр. С. І. Івченко збирає матеріал для докторської дисертації, присвяченої проблемам інтродукції диких плодових рослин Євразії і Північної Америки на Україну. Захистивши її в 1971 р., протягом подальшого десятиліття Івченко поєднує наукову роботу з викладацькою (з 10.01.1973 р. — професор ботаніки) в Київському педінституті ім. О. М. Горького (нині Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова) і письменницькою — стає членом Співки письменників України. 7.01.1972 р. Івченко призначений виконуючим обов'язки декана природничо-географічного факультету Київського педінституту. Саме завдяки остаточному становленню вже в зрілому віці його особистості в полі своєрідної триади, сформованої науково-викладацько-письменницькими спрямуваннями, і з'явилися напрочуд оригінальні науково-популярні твори С. І. Івченка.

Вперше своє кредо в популяризаторській галузі, що двома словами можна висловити як «зацікавленим — цікаво». Івченко найбільш повно розкрив в «Цікавій дендрології» (1964). Вже в наступному році, за всіма законами жанру, він зацікавив читачів назвою твору «Загадки пинхони» або хінного дерева, вивезеного іспанськими конкістадорами з Перу. Івченко присвятив їй однойменну новелу, разом із 33 іншими включену до другого розділу книги, присвяченого інтродукованим рослинам. Разом з цим об'єктом в книзі зібрані розповіді ще про низку деревних рослин. Тому цілком слухним є наведення автором після згаданої основної назви додаткової «Рассказы о деревьях». В іншій частині новел першого розділу, названого «Старі знайомі», йдеться про дикорослі рослини, здебільшого України і Росії, серед яких, з поміж багатьох інших, знаходимо види хвойних — новели «Новорічна гостя», «Зелений повпред», «Сибірська розмова» і листяних — новели «Патріарх лісів», «Тригранний горішок», «Справжній горіх» та ін. Звичайно, розповідь про представників вітчизняної дендрофлори була б не повною без згадки про символ української природи калини («Калинка моя ...»), липу, яблуню, кизил тощо.

Перевидану в 1968 р. книгу Сергій Іванович присвятив пам'яті свого батька, великого шанувальника природи, сільського трударя — Івана Павловича Івченка, а автором передмови став льотчик-космонавт А. Ніколаєв. Важко проходила цензурні бар'єри наступна робота Івченка «Дерева-пам'ятники», що вийшла друком на черговому зламі двох радянських періодів, в

1967 р., позначеному подальшим посиленням ретельної пензурної фільтрації наукових текстів, особливо історико-меморіального гатунку. Займатись етноботанічними дослідженнями стало практично неможливо, а з утворенням на Україні в 1977 р. Комітету наукової термінології — навіть небезпечно для подальшого продовження наукової кар'єри. Тому потрібно було докласти чимало зусиль при донесенні до відповідного осередку читачів, що вже сформувався на той час під впливом їх творів, багатогранні властивості рослинного світу. Задумана Івченком наступна широкопланова робота вже в традиційній для нього галузі ботанічної новелістики, як і «Загадки цинхони», призначена для видання в популярній тоді серії «Эврика» московського видавництва «Молодая гвардия», таки з'явилася з претензійною назвою «Занимательно о ботанике» (1969). В ній як і раніше майстерно виписані в основному в ресурсологічному контексті 31 оповідь про рослини, розмішені в розділах «Дарунки природи» і «Плоди праці». Наступні популяризаційно-дендрологічні твори — «Лесное чудо» (1975) та «Книга о деревьях» (1977) — сприяли включенню Івченка до Президії Українського ботанічного товариства [6].

Вже на початку 80-х років, захопившись глобальними розробками А. Л. Тахтаджяна з флористичного районування світу [7], Івченко вдався до інтерпретації зібраних ним протягом кількох десятиріч всебічних дендрологічних даних в ботаніко-географічному напрямі. Доопрацьовуючи нову книгу [8] під час перебування в письменницькому Будинку творчості на Чорноморському узбережжі поблизу селища Піпунда, С. І. Івченко трагічно загинув 12 листопада 1984 р.

Іван Сергійович Івченко після закінчення в 1973 р. лісогосподарського факультету Української сільськогосподарської академії (нині Національний аграрний університет) за порадою батька вступив до аспірантури Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного АН УРСР. У 1978 р. він під керівництвом видатного українського ботаніка проф. М. В. Клокова підготував і захистив дисертацію на тему «Дендрофлора Українського Полісся». Починаючи з 80-х років Івченко-молодший послідовно досліджує дендрологічні осередки й інших регіонів, розробляючи, як і більшість колег, класичний флористичний напрям стосовно деревних рослин природного походження в межах всієї України. Разом з цим, ряд робіт він присвятив актуальним аутозоологічним і ресурсологічним аспектам, а в рік смерті батька опублікував пер-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

ше історіографічне дослідження з таксономії і філогенії деревних рослин України [9].

Паралельно вивчаючи систематику складних дендрологічних об'єктів, таких як види родів *Betula*, *Rubus*, *Chamaecytisus*, і лишаючись при цьому незмінним прихильником основ фітоейдологічної концепції свого вчителя Клокова, І. С. Івченко з другої половини 80-х і в 90-і рр. накопичує матеріал з біографо-бібліографічних даних вчених — авторів більш ніж 450 видів дендрофлори України, розглядаючи їх опосередкованими творцями дендрологічної науки в Україні. Цьому також сприяв історико-генезисний підхід при інтерпретації відповідних даних на новому етапі досліджень, що настав після завершення взагальнюючого етапу видання і первинного осмислення багатотомних флористичних зведень [7].

У Сергія Івановича Івченка — чотири онуки, але лише одного з них, найстаршого Сергія, він знав. Тепер С. І. Івченко-наймолодший, навчаючись на факультеті, який започаткував його дідусь, проявляє інтерес до дендрологічних об'єктів, намагаючись сповідувати при цьому новітні досягнення в галузі комп'ютерної техніки на межі 2-го і 3-го тисячоліть. Це, зокрема, допомогло йому підготувати інформативно насичене дослідження про особливості берез України і Сибіру в порівняльному аспекті.

1. Бордзиловский И. К. О способах развития сочных и мясистых плодов. Протокол 8-го очередн. собр. Киевского об-ва естествоиспытателей 20. 12. 1886. — К., 1886. — С. LXIII — LXIV; Бордзиловский И.К. О способах развития ягодных и мясистых плодов // Записки Киевского об-ва естествоиспыт. — 1888. — IX. — 1–2. — С. 65–106.

2. Бордзиловський Є. І. Про деякі вірменські і джавахетські рослини // Вісник Київськ. Ботсаду. 1931. — № 12–13. — С. 105–143.

3. Осалча-Яната Н. Українські народні назви рослин (зібрав автор на Україні в роках 1927–1939) // Українська Вільна академія наук, США. — Нью-Йорк, 1973. — 173 с.

4. Смик Г. К. Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв. — К.: УРЕ. 1991. — 416 с.

5. Доброчаєва Л. М. У пошуках карти Ю. Д. Клеопова «Флористическое районирование Евросибири». — 1991. — Т. 48. — № 6. — С. 124–128.

6. Ситник К. М. Флористика, систематика і географія рослин та їх найближчі завдання // Укр. ботан. журн. — 1977. — Т. 34. —

№ 5. — С. 481–488.

7. Тахтаджян А.Л. Флористические области Земли. — Л.: Наука. 1978. — 240 с.

8. Івченко С.І. Занимательно о фитогеографии. — М.: Молодая гвардія. 1984. — 176 с.

9. Івченко І. С. Історична інтерпретація видів дендрофлори України // Укр. бот. журн. — 1984. — Т. 41. — № 3. — С. 94–101.

Л.Г. Рева

УКРАЇНСЬКІ ДЖЕРЕЛА ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ БОНДАРЧУКА

Бондарчук Сергій Федорович — кінорежисер, актор, педагог, культурний і громадський діяч, народний артист СРСР (1952), Лауреат Ленінської (1960), Державних премій СРСР (1952, 1984) та Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1982), Герой Соціалістичної Праці (1980). Народився 25 вересня 1920 р. у с. Білозерка на Херсонщині в родині голови колгоспу. Закінчив Всесоюзний державний інститут кінематографії (1948), в якому згодом викладав (з 1971). Знявся в українських фільмах: «Тарас Шевченко» (1951), «Іван Франко» (1956), «Овід» (1980, роль Монтанеллі), читав вірші Тараса Шевченка в художньо-документальній стрічці «Тарас» (1989). Поставив кінокартини: «Поля людини» (1959), «Війна і мир» (1966–1967, Премія Американської кіноакадемії «Оскар», 1968), «Ватерлоо» (1970), «Червоні дзвони» (1982) та ін. Помер 20 жовтня 1994 р. у Москві. Похований на Новодівичоми увинтарі.

Ім'я нашого співвітчизника, видатного актора, режисера і педагога Сергія Федоровича Бондарчука органічно вписане в історію вітчизняного та світового кінематографа .

Ми прагнули, звернувшись до багатогранної творчої діяльності С. Бондарчука, торкнутися її українських витоків, показати якщо не прямий, то опосередкований вплив українського контексту на мистецьку спадщину великого майстра. На нашу думку, становлення С. Бондарчука як самобутньої особистості в кінематографічному світі було б немислимим без усього того, що Україна привнесла в його духовне життя, що могло сформуватись лише на землі його предків, будучи безпосередньо поєднаним з духом України та її народом, ментальними та культурними константами. Його постать — невід'ємна ланка не лише в сві-